

SOCIOLOGIE

poslední aktualizace/revize:

POKYNY PRO STUDIUM

Vážení studenti,

předkládáme vám studijní oporu k předmětu Sociologie společenských skupin. Tato opora plní především funkci průvodce studenta v kombinované formě studia; je návodem k samostudiu nikoli jeho náhradou. Přenesením studia do kombinované formy je redukován pouze počet hodin řízených konzultací, ne však jejich obsah. Hlavní požadavky pro zvládnutí studia jsou tedy přeneseny na samostudium.

Při studiu literatury se zaměřte na zodpovězení kontrolních otázek a splnění úkolů.

Základní pokyny k samostudiu lze shrnout takto:

1. Seznamte se s požadavky absolvování předmětu. Uvedeny jsou v sylabu předmětu uveřejňovaném v informačním systému, který může být případně doplněn dalšími dokumenty obsahujícími např. vzory apod.

Všechny materiály poskytované studentům v elektronické formě naleznete v informačním systému u jednotlivých předmětů, v části Studijní materiály. Jsou-li součástí Studijních materiálů prezentace, slouží pouze pro orientaci ve studovaném tématu, nejsou však dostatečným zdrojem informací.

2. Při studiu postupujte systematicky. Studijní opora je rozdělena na moduly. V každém modulu se seznámte s jeho cílem a jeho strukturou. Následně si prostudujte uvedenou základní literaturu, případně prostudujte i další literaturu a zdroje. Pokud je součástí studia i právní předpis, je nezbytné, abyste pracovali s aktuálním zněním.

3. Zvládnutí látky každého modulu si ověřte zodpovězením kontrolních otázek a splněním úkolů v jeho závěru. Nejste-li si jisti, vraťte se k příslušným pasážím literatury a právních předpisů. Kontrolní otázky mapují rozsah znalostí potřebných ke složení zápočtu nebo zkoušky. Povinná literatura je uváděna u jednotlivých témat a pokud chcete své znalosti rozšířit, využijte i doporučené literatury.

4. Vedle samostudia využijte co nejvíce účast na řízených konzultacích z předmětu. Jejich rozvrh je uveden v informačním systému. Výhodou konzultací je jejich interaktivní forma a s tím spojená možnost získání cenné zpětné vazby od pedagoga i ostatních studentů.

Ve vztahu k řízeným konzultacím je velmi užitečné seznámit se s tématy každé konzultace předem a konzultace využít k případným dotazům na otázky, které vám nejsou zcela jasné.

ANOTACE

Koncepce kurzu se opírá o tři klíčové, vzájemně koherentně propojené pilíře, představující různé dimenze sociologického poznání: 1) metodologie sociologického výzkumu, 2) obecná témata a paradigmaty sociologického poznání moderní společnosti, 3) strukturální aspekty současného vývoje české společnosti, včetně rámování českých realit soudobými teoretickými sociologickými koncepty.

V úvodních modulech budou studenti seznámeni se základními aspekty sociologického výzkumu, který bude zasazen do širšího rámce aplikovaného výzkumu a vědeckého bádání a bude představen z hlediska různých typů výzkumů, metod a technik, jejich základního pojmosloví, pravidel, možností použití, stejně jako samotného procesu výzkumu a jeho jednotlivých fází. Cílem je především pochopení různorodých aspektů a variant zkoumání sociální reality a schopnost rozlišovat mezi nimi v situaci reálného výzkumu.

Další moduly se posléze soustředí na vybrané problémy současné sociologie. Studenti se seznámí se základními metodami, tradicemi a pojmy tohoto oboru. V první řadě půjde o vymezení oboru, teoretických přístupů a jejich vývoje, metod a základních témat (teorie demokracie a občanské společnosti, demokratická legitimita, občanská a politická participace, politická kultura, teorie byrokracie, teorie médií, globalizace a europeizace aj.).

Závěrečné moduly se pak budou věnovat sociologické analýze kvality demokracie, historického vývoje občanské společnosti v českých zemích a proměnám jejího sociodemografického profilu (mj. z hlediska dynamiky sociální stratifikace, životních stylů či demografických proměn). Analýza příslušných sociálních indikátorů bude částečně zaměřena také retrospektivně, a sice ve vztahu k podmínkám utváření moderní české společnosti od poloviny 19. století až do současnosti. Vycházíme z předpokladu, že bez porozumění historickým procesům a kulturním návaznostem nelze smysluplně interpretovat povahu současné liberální demokracie a zejména sociální či sociologické aspekty demokratické transformace.

ČASOVÁ DOTACE

16 řízených konzultací

ZPŮSOB UKONČENÍ PŘEDMĚTU

zkouška (písemná a ústní forma)

POČET KREDITŮ

5 kreditů

GARANT PŘEDMĚTU

PhDr. Daniel Kunštát, PhD. (daniel.kunstat@vsci.cz)

VYUČUJÍCÍ

PhDr. Daniel Kunštát, PhD. (daniel.kunstat@vsci.cz), přednášející, cvičící

prof. Karel B. Müller (karel.muller@vsci.cz), přednášející, cvičící

OSNOVA ŘÍZENÝCH KONZULTACÍ

1. Sociologie, sociální vědy a vědecká teorie.
2. Empirický výzkum a jeho základní atributy.
3. Výzkumné metody a poznávací možnosti sociologického výzkumu.
4. Tradiční, moderní společnost, postmoderní společnost, teorie modernizace .
5. Teorie sociální stratifikace, teorie kapitálu, střední třída.
6. Teorie byrokracie.
7. Legitimita, veřejnost a liberální demokracie.
8. Masová média, digitalizace a sociální sítě.
9. Občanská společnost v českých zemích: sociologicko-historická perspektiva.
10. Kvalita občanské společnosti v současném Česku.
11. Sociologické aspekty vývoje české společnosti: aktuální problémy a výzvy .
12. Globalizace, glokalizace, lokalizace.

ZÁKLADNÍ (POVINNÁ) LITERATURA

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk.

ROZŠÍŘUJÍCÍ (DOPORUČENÁ) LITERATURA

- Aron R. 1993. *Demokracie a totalitarismus*. Brno: Atlantis.
- Balík S. et al. 2016. *Kvalita demokracie v ČR*. Brno: CDK.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK.
- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Hendl, J. 2006. *Přehled statistických metod zpracování dat. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál.
- Holý L. 2001. *Malý český člověk a velký český národ*. Praha: SLON.
- Jakubowicz, K. 2017. *Média a demokracie v 21. století*. Brno: MUNI Press.

- Kunštát D. (ed.). 2014. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia/Sociologický ústav AV ČR.
- Kunštát, D. 2006. *České veřejné mínění: výzkum a teoretické souvislosti*. Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Krejčí, Jindřich (ed.). 2004. *Kvalita výzkumu volebních preferencí*. Sociologický ústav AV ČR.
- Linek, L. et al. 2017. *Občanství a politická participace v ČR*: SLON.
- Müller K. B. 2016. *Češi, občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton.
- Müller, K. B. (ed). 2021. *Aktivní hranice v Evropě, identita a kolektivní paměť v přeshraničním prostoru*. Praha: FF UK, AV ČR.
- Popper, K. 1994. *Otevření společnost a její nepřátelé*. Praha: OIKOYMENH, zejm. kap. 10.
- Pospěch, P. 2021. *Neznámá společnost: Pohledy na současné Česko*. Brno: Host.
- Prokop, D. 2022. *Slepé skvrny. O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host.
- Prokop, D., Tabery, P., Buchtík, M., Dvořák, T., & Pilnáček, M. 2019. *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis, a.s.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada.
- Večerník, J., Matějů, P. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989- 1998*. Praha: Academia.
- Sartori G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, zejm. str. 51 – 59.
- Vodáková A. et al. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: SLON.
- Wallerstein, I. 1998. *Kam směřují sociální vědy?* Praha: SLON.
- Weber, M. 1997. *Autorita, etika, společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: MF.

Číslo a název modulu	1. Co je společnost? Sociologie, sociální vědy a vědecká teorie
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámení se základními pojmy a historickými předpoklady sociologie a se základními přístupy k významu a pojetí vědecké teorie.
Klíčová slova	Teorie, empirie, sociologie, vědecké teorie, interdisciplinarita, paradigma, měření v sociálních vědách, kritéria kvality výzkumu, validita, reliabilita, objektivita, operacionalizace, hypotézy.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Vztah teorie a empirie*
- ❖ *Základní pojmy a předpoklady sociologie*
- ❖ *Vědecká teorie a falzifikační pojetí vědy*
- ❖ *Měření v sociálních vědách, kritéria kvality výzkumu (validita, reliabilita, reprezentativita, objektivita)*

teorie - empirie

- dvě složky vědy a vědeckého poznání (racionalismus (teorie) – empirismus (empirie))
- v „moderní“ vědě nemůže jedna z nich chybět

empirie

- přímé pozorování reality → popis reality
- rovina jevů, zkušenosti, praxe

teorie

- rozumové úsilí → systém vysvětlení, teoretických tvrzení, které se snaží interpretovat vybraný jev ze sociální reality, formulovat zákonitosti

empirie → empirický výzkum

- získávání informací o (sociální) realitě → zprostředkování do procesu vysvětlení (teorie)
- cílevědomá, systematické, organizované získávání informací o konkrétních empirických sociálních jevech a procesech
- přímo se setkává s realitou (mnohostrannost, jedinečnost, partikulárnost) → může chybět hlubší vhled do podstaty, chaos jednotlivin

teorie → teoretický systém

– systém vysvětlení, teoretických tvrzení, které se snaží interpretovat vybraný jev ze sociální reality, formulovat zákonitosti

- teoretická tvrzení, teoretické pojmy – vznikají jako:

1. abstrakce2. idealizace

– jádro problému je postiženo pomocí podstatných znaků, nepodstatné jsou odloučeny (co je a není podstatné subjektivně rozhoduje výzkumník...)

- ponechává se časté (odvrhuje výjimečné), vše ve formě struktury (izolované se odvrhuje) společné znaky (individuální odvrhujeme)

– pomnutí vnějšího, nahodilého a nepodstatného

→ idealizované objekty, výroky nelze přímo empiricky ověřit

→ vzdálení se realitě → nebezpečí čiré spekulace

→ prověření:

- operacionalizace

- společenská praxe – čeká se, až se stane něco, co teorii potvrdí, nebo vyvrátí

- měly by splňovat základní kritéria

konzistence - nejsou v rozporu s jinými tvrzeními

ověřitelnost – umožňuje převedení na empirickou úroveň (operacionalizace)

predikce – umožňuje předvídat

vztah teorie a empirie

- musejí se vzájemně doplňovat a kombinovat (R. K. Merton)

- nebezpečí, pokud nespolupracují: (Mills: Sociologická imaginace)

teorie

- měla by řídít empirické poznání

- ukazuje, co je na realitě vhodné, žádoucí ke zkoumání, relevantní

výzkum

- iniciuje teorii, přeformulovává, objasňuje

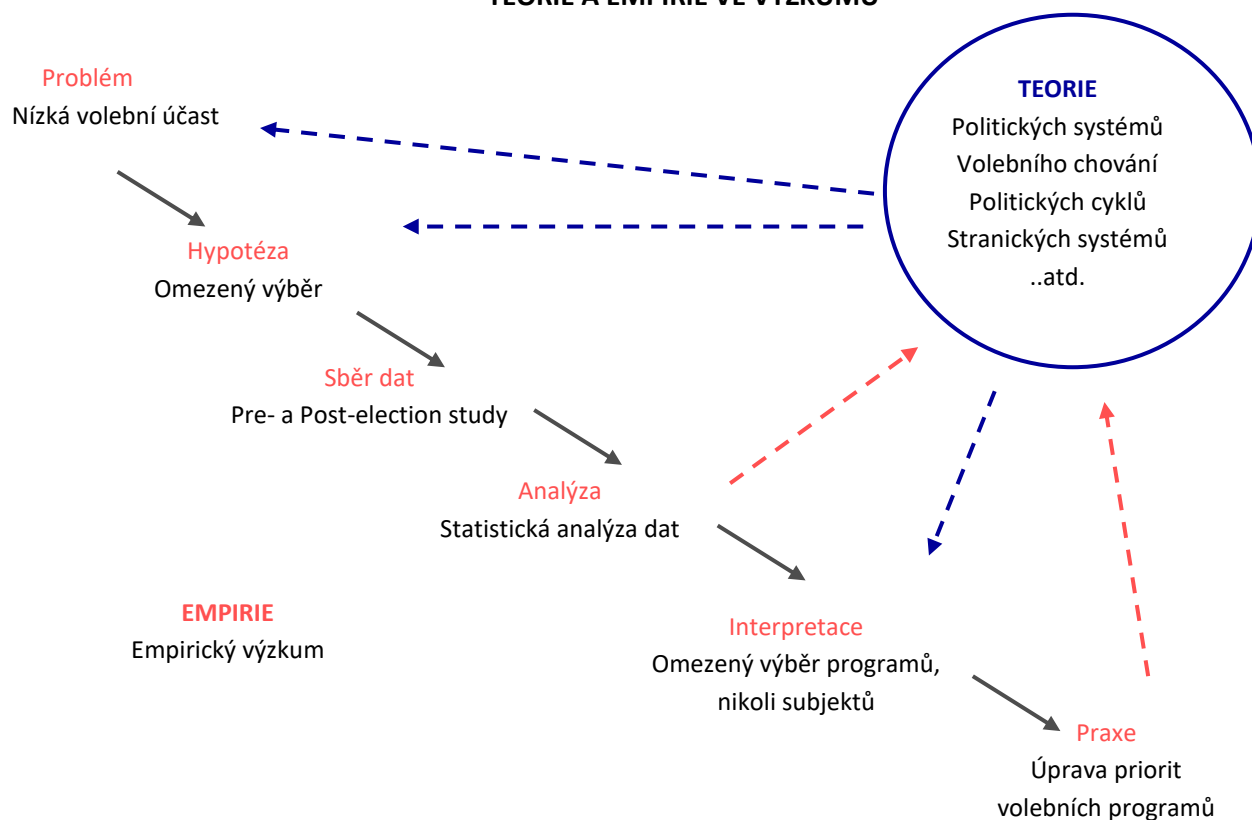
- empirie – empirický popis reality → abstraktní empiricismus – Lazarsfeld

- teorie – teoretické vysvětlení reality → velké teorie – Parsons

→ teorie středního dosahu – Merton

- byrokracie
- komunikace
- anomie, deviace
- referenční skupiny

TEORIE A EMPIRIE VE VÝZKUMU

filozofie vědy

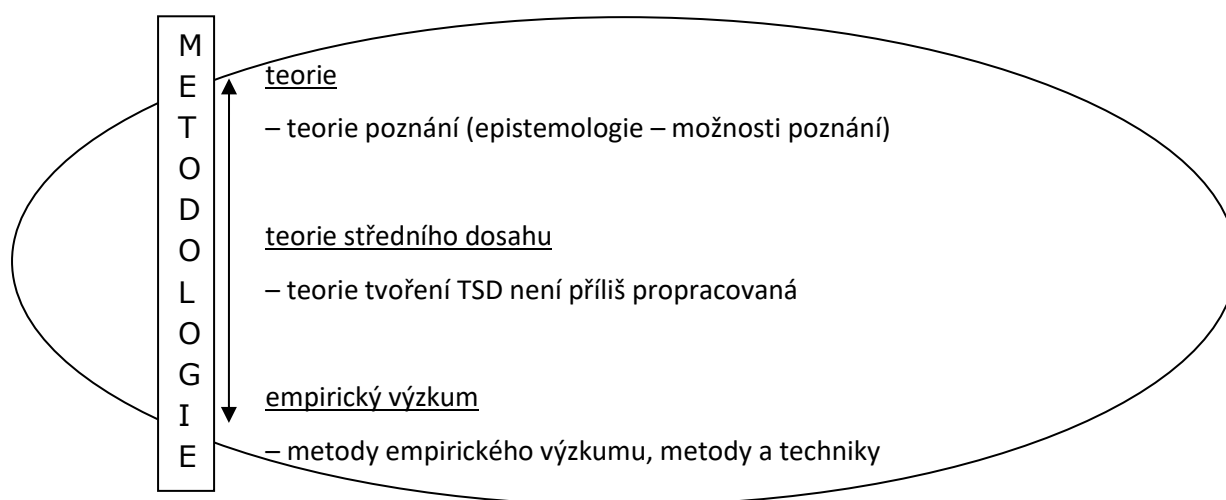
- metateorie
- pohled na vědu zvnějšku
- objektem poznání je věda sama, proces vědeckého bádání, výbava (pojmová, metodologická...)
- jak se věda dělá

metodologie

- základní logika vědeckého bádání
- 1. pravidla práce na jednotlivých úrovních
- 2. zprostředkování kontaktu mezi teorií a empirií
- pravidla uchopení výzkumného témat (zpracování tématu)
- pravidla formulace hypotéz (dedukce)
- pravidla převodu hypotéz na empiricky měřitelné indikátory (operacionalizace)

- pravidla zkoumání, pozorování, měření (výzkumné techniky)
- pravidla analýzy (metody analýzy)
- pravidla zobecnění výsledků (statistická indukce)
- pravidla vztahu důsledků výsledků pro platnost hypotéz a teorií (ověření platnosti)

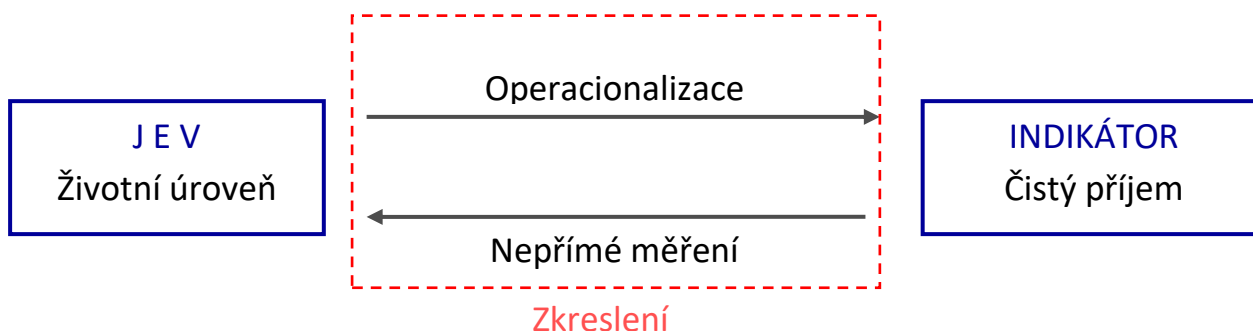
FILOZOFIE VĚDY

- volba obecných teoretických východisek určuje, jaké budou použity metody výzkumu

MĚŘENÍ V SOCIÁLNÍCH VĚDÁCH

- empirická věda je závislá na datech, která získává v procesu měření
- ve většině věd nepřímé – jev nesledujeme přímo, je reprezentován indikátorem
 - *teplota - rtuť na teploměru*
 - *věk – otázka na věk*
 - *příjem – otázka na příjem*
 - *spokojenost - otázka na spokojenost*
- nalezení správného ukazatele je kritickým momentem (GIGO)

Problematizace:

- teorie měření předpokládá reálnou existenci jevu, který má být měřen
- to platí pro faktografické otázky, ale nikoli pro otázky postojové
- koncepce chyby není pro postojové otázky vhodná

Zkreslení a přesnost měření

- otázka neměří přesně to, co chceme a nikdy úplně přesně
- změřené hodnoty teoretického konceptu neodrážejí pouze vliv samotného konstrukt - jsou zatíženy chybou měření

Chyba

= odchylka výsledku průzkumu od skutečné hodnoty v populaci

$$X = T + E_s + E_n$$

X = naměřená hodnota

T = skutečná (true) hodnota vlastnosti, kterou chceme měřit

E_s = systematická chyba měření (je u všech jednotlivých měření stejná) BIAS → validita

E_n = nesystematická chyba měření (kolísá náhodně) VARIANCE → reliabilita

- validita a reliabilita = kritéria kvality indikátoru vzhledem ke zkoumanému jevu

VALIDITA (platnost)

= schopnost měřit koncept, který skutečně zamýšlíme měřit

- validní měření - situace, kdy měřicí nástroj skutečně měří koncept, který má být měřen
- nevalidní měření – výsledky nepostihují jev, který jsme chtěli postihnout
- zabývá se spíše systematickou chybou měření (zkreslení konceptu)

1. empirická validita – ke kritériu

- zda výsledky odpovídají realitě jevu

Př.: validita ke kritériu (*kriteriální validita*)

- porovnání s nějakým objektivním, již validizovaným kritériem
- **prediktivní validita**
 - porovnává výsledky testu s se skutečnou situací, která nastane v budoucnosti
 - *př.: volební prognóza je validizována skutečnými volebními výsledky*
- **postdiktivní**
 - porovnává výsledky testu s se skutečnou situací, která nastala v minulosti
 - *stal se obětí trestného činu?*

- slabinou přístupů založených na kritériální validitě je absence spolehlivě validizovaných kritérií
- pokud ale kritérium existuje, jedná se o velmi silný nástroj

2. teoretická validita – k pojmu

Př.: konstruktová validita

- v datech je zjištěn takový vztah mezi daným indikátorem a dalšími proměnnými, jaký bychom a priori očekávali na základě teorie
- **konvergentní validita** - jeden indikátor zkoumaného konceptu je asociován s dalšími, nicméně odlišnými indikátory téhož konceptu (*sympatie k politické straně s levo-pravým zařazením*)

RELIABILITA (spolehlivost)

= přesnost, konzistentnost spolehlivost měření

- reliabilní měření - v případě, že se stav pozorovaného předmětu nezměnil, dosahuje stejného výsledku měření
- nereliabilní měření – výsledky měření kolísají, ačkoli stav pozorovaného předmětu se nezměnil
- zabývá se spíše nesystematickou chybou měření (zkreslení nástroje)
- **opakování v čase (test → retest)**
 - založená na předpokladu, že se stav objektu v určitém časovém intervalu nemění
 - položení stejně otázky týmž osobám v časovém rozpětí
 - opakovaná měření stejným nástrojem by proto měla dospět ke stejnému výsledku
- **paralelní měření** – dvě nebo více měření stejného konceptu
 - princip většiny empirických přístupů ke zjišťování reliability
 - měření stejného konceptu jinými otázkami, ale obsahově stejnými
 - liší se např. formulací úvodního stimulu, množstvím nebo řazením nabízených odpovědí, explicitně nabídnutou variantou „nevím“, použitím karet a podobně

STANDARDIZACE

- všechna jednotlivá měření probíhají stejně
 - ve standardizovaném prostředí (*domácnost, telefonický rozhovor, laboratorní experiment,...*)
 - standardizovaným zkušním nástrojem (*dotazník s předepsanými otázkami i odpověďmi, pořadí témat a otázek, předem daný záznamový arch s kódy pozorovaného jednání...*)
- kontrola rušivých vlivů
- omezuje náhodnou chybu

- zabezpečuje vysokou úroveň reliability, nabourává validitu (místo „vlastního názoru“ zkoumáme „výběr mezi možnostmi“)

KVANTIFIKACE

= převedení kvality na kvantitu

= přiřazení číslíc vlastnostem (ve vědě)

- soustředění, kondenzace informací → snazší práce s nimi
- zpřesnění – odstranění mnohoznačnosti slov a nedostatek termínů pro odstupňování vlastnosti
- koncentrace informací, přehlednost
- snadná manipulace v rámci analýzy (výpočty)
- abstrakce → zjednodušení jevu (omezení jeho bohatosti), nebezpečí zkreslení, formalismu, ztráty někt. inf. o jevu

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 23 – 54, str. 75 – 108.
- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 12 – 50.

Doporučená literatura

- Wallerstein, I. 1998. *Kam směřují sociální vědy?* Praha: SLON.
- Popper, K. 1994. *Otevření společnost a její nepřátelé*. Praha OIKOYMENH, kap. 10.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jak vymezit předmět sociologie?
2. Jaká očekávání si spojujeme se sociálními vědami?
3. Jsou tato očekávání realistická? Proč ano? Proč ne?
4. Vysvětlete klíčová slova tohoto modulu.
5. K čemu jsou vědecké teorie?
6. Vysvětlete falzifikační pojetí vědy.
7. Definujte paradigma.
8. Co je to teorie středního dosahu?
9. Co je podstatou operacionalizace?
10. Vysvětlete pojem reliabilita.

Číslo a název modulu	2. Empirický výzkum a jeho základní atributy
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty se základními pojmy sociologického výzkumu.
Klíčová slova	Empirický výzkum, typy výzkumu, výzkumné cíle, výběrové techniky.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *metodologie, typy zkoumání, druhy výzkumů a výzkumných strategií, fáze výzkumu*
- ❖ *předmět výzkumu (projekt, operacionalizace, hypotézy, výzkumné cíle)*
- ❖ *objekt výzkumu (výběrové techniky a jejich dopad na povahu dat)*

KLASIFIKACE VÝZKUMU

Základní

- problémová situace ve vědě
- testuje vědeckou teorii, hypotézu
- badatelský, heuristický výzkum
- verifikační výzkum
- metodologický výzkum

Aplikovaný

- problémová situace v praxi
- věnuje se praxi
- diagnostický výzkum - cílem je získat fakta o dané situaci
- operační, akční výzkum – cílem je nalézt řešení problému, situace
- explikační výzkum – cílem je vyvinutí strategie, doporučení kroků, opatření atp.

Základní	Aplikovaný
<i>Individuum v moderní společnosti</i>	<i>analýza sociálních potřeb obyvatel Prahy</i>
<i>Vztahy mezi dětmi</i>	<i>Šikana na ZŠ</i>
<i>Výzkum veřejného mínění</i>	<i>Průzkum nádorů veřejnosti</i>

Komplexní

(pozn.: sociálníempirický výzkum je vždy parciální!)

- komplexní pohled na nějaký sociální systém
- zahrnuje všechny stránky jevu

Parciální

- dílčí, vybraný problém (aspekt, skupina) ze sociálního systému

Komplexní	Parciální
<i>sociální klima v podniku</i>	<i>Sociální klima v kotelně; spokojenost s vedením firmy</i>
<i>společenská soudržnost</i>	<i>Důvěra mezi lidmi</i>

Extenzivní

- rozsáhlé šetření
- množství objektu
- povrchnější

Intenzivní

- 1 problém do hloubky
- menší objekt
- složitější techniky
- kvalitativní metody
- *př.: case study (případové studie)*

Extenzivní	Intenzivní
<i>průzkum veřejného mínění</i>	<i>Model volebního rozhodování</i>
<i>Charakteristika zaměstnanců pivovarů</i>	<i>Analýza motivací zaměstnanců Budvaru (case study)</i>

VÝZKUMNÉ STRATEGIE

Výzkumné šetření (průzkum, survey research)

- rozhovor (f2f, CATI,...)
- dotazník
- sekundární analýza

Experiment

Kvalitativní výzkum (terénní výzkum, Field Research)

Nevtíravý výzkum (unobtrusive research)

- obsahová analýza
- analýza statistik
- historická/komparativní analýza

Hodnotící výzkum

ČASOVÉ HLEDISKO

Jednorázové výzkumy

- „snímek“
 - popis stavu objektu v určitém časovém okamžiku
1. **s jednou skupinou** – nejčastější
 - průřezové studie (cross-sectional) – studium urč. jevu jeho průřezem v urč. čase – jako fotografie
 - je jich většina
 - závěry o časové následnosti (příčinnosti, vývoji) jevů jsou obtížné, ale dají se
 - case study
 2. **s více skupinami** – srovnávací výzkumy
 - experimentální výzkum
 - komparativní výzkum
 - různé populace (*studenti technických a humanitních VŠ*)
 - mezinárodní (*Eurobarometer*) – výhody X nevýhody
 - validizační výzkum – ověření kvality metody
 - *porovnání dvou testů IQ, dvou typů škál apod.*

Opakované výzkumy

- zkoumání sociálních procesů, dynamiky sociálních jevů
 - poměrně náročné na přípravu a organizaci
1. **longitudinální** – nejčistší typ
 - stejný jev u stejné populace stejnou technikou
 - stálý kontakt s objektem – ne neustálý, ale pravidelný
 - nutná dobrá organizace, udržení výzkumného týmu a pracoviště (fluktuace, motivace,...)
 - důležitost přípravné fáze – vyzkoušení metodiky (otázky citlivé ke změnám, vývoji v čase)
 2. **replikační**
 - opakování výzkumu na jiné populaci, případně jinou technikou
 - *př.: kontinuální tracking – MEDIAPROJEKT*
 - *Česká společnost (Machonin a spol.)*

3. **panelový** – na stejném objektu se zkoumá pokaždé něco jiného

- *př.: spotřební chování, analýza produktu*
- **panel** = stálý soubor spolupracovníků, který se periodicky účastní šetření
- lze získat rychlé výsledky – **operativní výzkum**
- panel lze (musí se – úmrtnost) **obměňovat**, což u longitud. výzkumu nelze
- problém: zařazením do panelu se může **změnit chování** lidí (vědí, že jsou zkoumáni) – mění se jejich životní situace a soubor není vzhledem k cílové populaci reprezentativní

	předmět	objekt	technika
Longitudinální	stejný	stejný	stejná
Replikační	stejný	mění se	stejná
Panelový	mění se	stejný	stejný

SLOŽKY VÝZKUMU

I. ÚVODNÍ PROJEKT VÝZKUMU

je nutné definovat:

- **předmět** výzkumu – téma, výzkumné otázky (→ hypotézy) CO?
- **objekt** výzkumu – cílová skupina, populace (→ vzorek) KDO?
- **účel** výzkumu – důvody, cíle (teorie, praxe → doporučení) PROČ?
- **metodika** – způsob provedení – (výběr vzorku, sběr dat, zpracování,...) JAK?
- **harmonogram** – časové rozvržení (→ závazné termíny) KDY?
- **rozpočet** – finanční kalkulace (→ závazné ceny) ZA KOLIK?

→ **projekt výzkumu**

- výsledek přípravné fáze
- **shrnuje** všechny uvedené body

II. ROZPRACOVÁNÍ TÉMATU VÝZKUMU

- **téma** výzkumu – **předmět**
- **problém**, který hodláme zkoumat
- zdroj:

TÉMA

- **přirozený systém vztahů mezi prvky**
- v sociálních vědách **není systém informačně uzavřený** (X přírodní vědy)
- není možné jej jednoznačně **vymezit** (vše souvisí se vším)

Př.: drogy → právní prostředí, sociální kontrola, individuální zkušenost, výchova, společenské klima, medicína, obchod s drogami.....

→ nelze zkoumat jev v celé jeho komplexitě, musí se vybrat pouze jeho část

→ redukce sociální reality

(+ konstrukce sociální reality – výběrem určitého jevu a úhlem pohledu na něj zvýznamňujeme danou část reality, zatímco jiné – nezkoumané – význam ztrácejí → vytváříme tím představy o sociální realitě, co je důležité a co není, atd.)

- ačkoli omezené, vybrané z komplexu všech možných vztahů, stále ještě je dosti komplexní →

→ TÉMATICKÉ OKRUHY

- dílčí témata (výzkumné otázky) v rámci tématu výzkumu

- aspekty a vztahy, které jsou z mnoha možných v rámci celého tématu vybrány

→ bližší specifikace našeho zájmu, předmětu výzkumu

→ ujasnění

→ HYPOTÉZY

- jimi se formulují výzkumné otázky tématických okruhů

- jasná a jednoznačná vyjádření o stavu jevu, nebo vztazích mezi jevy, jeho částmi

- cílem jejich ověření (testování) – přijetí X zamítnutí

obecné → konkrétní → pracovní (operacionální)

- obecné

• předpoklad o celku výzkumného tématu, a jednotlivých tématických okruhů

O: Lidé z různých prostředí užívají drogy v různé míře

- konkrétní

• upřesnění podle jednotlivých tématických okruhů, utřídění vztahů atp.

K: Ve městech se drogy užívají více, než na venkově

pracovní

• konkrétní předpoklady stavu, povahy vztahů apod.

• empirické, empiricky přímo ověřitelné, na základě získaných výsledků

• obsahuje operacionální (empiricky pozorovatelné) pojmy (viz operacionalizace)

P: Podíl lidí, užívajících marihuanu, je v sídlech nad 20 000 obyvatel vyšší, než v menších

- idea výzkumu obvykle začíná u hypotézy (pracovní nebo nějaké konkrétní)

- pak je ale třeba téma analyticky rozpracovat

→ orientace v tématu a jeho souvislostech

→ neunikne nic důležitého

→ vím, co zjistím

→ vím, co nezjistím a proč!

OPERACIONALIZACE

- převedení teoretických pojmů na empiricky měřitelné indikátory

operacionalismus

- pojmy, které nelze definovat operacionálně (tzn., které nelze měřit) nemají ve vědě co dělat

- původ v krizi moderní fyziky na poč. 20. stol.

P. W. Bridgeman: The Logic of Modern Physics – všechny pojmy musejí být vymezeny operací, jíž se měří
(délka je stanovena procesem, jak se měří, inteligence je to co měří testy IQ)

Lazarsfeld - širší pojetí O

kritika O

- umělá konstrukce reality - interpretativismus — Blumer
- byrokratičnost, samoučelnost (kluk a kladívko) - Mills

povaha O (Petrusek)

- O nemá přesná pravidla – výsledky O téhož pojmu mohou být různé → pluralita operacionálních definic
- realita je tak pestrá a bohatá, že ani nelze pojem operacionalizovat v úplnosti – radikální redukce
- O není empirická procedura, ale interpretativní
- v procesu O pojem interpretujeme!
- není to pouhé technické nalezení empirického ekvivalentu teoretického pojmu, jde o výraznou redukci sociální reality
- ta je nutná, abychom ji vůbec mohli prostředky, které máme, nějak uchopit

Parciálnost problému O v sociologii (Petrusek)

- problém O se týká jen jednoho z možných způsobů „dělání“ s-gie – klasického verifikačního
- ex. ale i další přístupy: interpretativní s-gie, složité teoretické systémy (Parsons), „vysvětluj jak můžeš“, „výpovědi o společnosti“ – cílem zde není ověřování hypotéz
- z hlediska celkové struktury soudobé sociologie to není problém univerzální, ale parciální

III. OBJEKT SOCIOLOGICKÉHO VÝZKUMU

= objekt zkoumání, od kterého jsou získávány informace

- různé úrovně (jedinec, domácnost, skupina – třída, podnik, město, stát,...)
- první ze dvou hlavních momentů, kdy do sociologického výzkumu vstupuje statistika

- druhým momentem je analýza dat

ŠETŘENÍ

1) VYČERPÁVAJÍCÍ

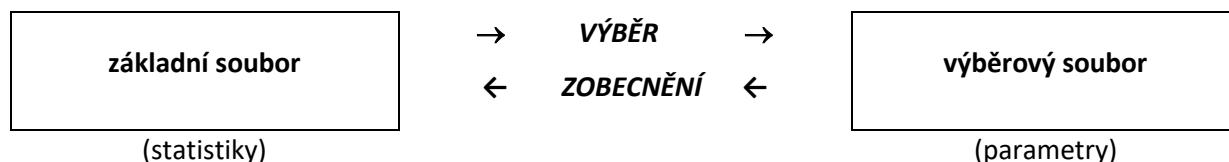
- předmětem pozorování jsou všechny jednotky, které jsou nositeli zkoumaného společenského jevu
 (např.: *všichni návštěvníci okresní knihovny, všichni majitelé nějaké věci – jachty apod.*)

→ získáme informace o všech jednotkách

- ne vždy je ale celý soubor známý (např. všichni posluchači urč. rádia) → „otevřený soubor“)
- výsledky jím získané jsou velice cenné – obrovské množství informací, slouží jako kritérium pro výběrové postupy,...
- census (SLBD)
-

2) VÝBĚROVÉ

- předmětem pozorování je jen zlomek jednotek, ze všech které jsou nositeli zkoumaného společenského jevu
- princip: ZS → VS př.: (ženy 30-34 let) → (1000 žen 30-34 let)
- cíl: zobecnění informací o VS na ZS (= odhad parametrů ZS)

- **statistická indukce** (teorie odhadů) – odhady z VS → ZS (statistiky VS → parametry VS)

REPREZENTATIVITA VS

- zobecňovat lze v případě, že VZ je zmenšeninou ZS. Tzn. rozložení všech(!) znaků ZS je ve VS stejné –
 - do jaké míry VS reprezentuje ZS (nerepresentativní vybereme-li extrémní případy nebo i jen průměrné případy) to lze posoudit jen když známe rozložení znaku v ZS
 - některé znaky ZS jsou známe (ze SLDB, Pohybu obyvatelstva apod. – věk, pohlaví,...), ale naprostá většina je neznámých (*poslouchání rádia, názor na euthanasii,...*) → posuzuje reprezentativita ve vybraných znacích

→ základní otázka: jak získat co nejvíce reprezentativní VS?

→ náhodným výběrem!!! → uplatnění výhod matematické statistiky (jinak problematické), dá se spočítat výběrová chyba a tedy přesnost a spolehlivost

- zákon velkých čísel: zákonitost je skryta a ukáže se až při pozorování mnoha případů

VÝBĚROVÉ PROCEDURY

pravděpodobnostní (náhodné)

- každá jednotka ZS má (stejnou) šanci se stát členem VS
- vychází z teorie pravděpodobnosti (vysoce propracováno) – dodržení principu náhodnosti
- umožňuje statistickou indukci (odhady VS → ZS, tzn. zobecňování)
- náhodný vzorek reprezentuje všechny známé i neznámé vlastnosti ZS

opora výběru

- podklad, z něhož vybíráme jednotky
- seznam, soupis
- př.: *seznam lidí, zaměstnanců podniku, adres, telefonní seznam, seznam firem, rekreačních zařízení,...*
- je ale pracnější a náročnější

prostý náhodný výběr

- máme soupis, seznam všech jednotek - opora
- losování, tabulka náhodných čísel

dvoustupňový náhodný výběr

- rozdělení do skupin → náhodný výběr skupin → náhodný výběr prvků z nich

nepravděpodobnostní

- do některé fáze vytváření vzorku vstupuje úsudek výzkumníka
- jen velice těžko lze odhadovat výběrovou chybu
- trochu jiné pojetí reprezentativity

záměrný

- záměrně vyberu určitý soubor podle cíle a účelu výzkumu

kvótní výběr – „násilné“ zajištění shody některých vlastností VS a ZS

→ někdy kladen na pomezí pravděpodobnostního a např. výběru

- kritika ze strany statistiků
- je snazší, levnější, rychlejší, nevyžaduje oporu
- nedává prokazatelně horší výsledky
- nejčastěji používaný

nahodilý – informace jsou získány od těch, jednotek, které jsou „po ruce“, nebo které je chtějí poskytnout“

- anketa → výsledky nelze zobecnit ani při 20 000 vzorku!!!

- může být užitečná (*názory návštěvníků knihovny apod.*), ale nezaměňovat za sociologický výzkum

ROZSAH VS

- neplatí, že čím větší ZS, tím musí být větší VS!
- kolik pokusů udělat, aby byly výsledky přesné, se dá spočítat. Při stanovení velikosti VS však záleží na více faktorech: ●
- Výpočet velikosti VS:
 1. požadované hloubce informací – analyzovat má smysl (a je statisticky oprávněné) pouze určité množství případů. Pokud chci analyzovat podsoubory, musím mít VS, tak velký, aby měly dostatečný počet jednotek i jednotlivé podsoubory (např. muži – ženy, kraje, zaměstnanci – nezaměstnaní apod..)
 2. variabilitě ZS – čím má sledovaný znak větší variabilitu, tím větší je třeba VS pro dosažení urč. přesnosti a spolehlivosti odhadu (tu neznáme → velikost se jen odhaduje)
 3. požadované přesnosti (interval spolehlivosti) – jak velkou chybu odhadu od parametru ZS jsme ochotni připustit
 4. požadované spolehlivosti (hladina významnosti $\alpha = 0,05, 0,01 \rightarrow 95\%, 99\%$) odhadu (výsledků) („S 95% pravděpodobností je správný výsledek mezi body 44,7% a 49,2%“) – záleží, velkou chybu si dovolíme riskovat
- je třeba vědět, co je nejdůležitější v daném výzkumu

IV. VÝZKUMNÉ CÍLE

- účel výzkumu
- proč výzkum děláme
- lze je posoudit na základě dosavadních znalostí o předmětu (tématu) a objektu (cílové populaci) výzkumu

<i>cíl</i>	<i>předmět</i>	<i>objekt</i>
orientace	-	-
objevení (explorace)	-	+
popis (deskripce)	+	-
vysvětlení (explanace)	+	+
sociotechnické	+	+ (-)

orientační výzkum

- cíl: základní orientace v problému
- provedení: sonda, focus groups, zúčastněné pozorování, sekundární analýza apod.

explorační výzkum

- cíl: objevení něčeho nového v určité skupině
- provedení: kvalitativní výzkum

deskriptivní výzkum

- cíl: popis max. množství jevů a vztahů, ale bez snahy vysvětlit příčiny a principy jejich fungování
- provedení: průzkum, sekundární analýza

explanační výzkum

- cíl: testování hypotéz o kauzálních souvislostech, hledání příčin jevů
- provedení: umělý experiment, přirozený experiment (*Romové na Slovensku*) kvaziexperiment v rámci průzkumu

sociální inženýrství a sociotechnika

sociální inženýrství – starší pojem

- cíl: ovlivnění sociální reality
- na základě teorie, nebo praxe

sociotechnika - novější pojem z polského prostředí

cíl: ovlivnění sociální reality na základě empirického vědeckého zkoumání

Povinná literatura

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 12 – 29, str. 62 – 89
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 47 – 59.

Doporučená literatura

- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, str. 21 – 64.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, str. 11 – 134.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké jsou hlavní rozdíly mezi kvantitativní a kvalitativní metodologií?
2. Co je triangulace ve výzkumu?
3. Vysvětlete pojmy verifikace a falzifikace.
4. Jaké základní typy výběru při kvantitativním výzkumu znáte?
5. Co je reprezentativnost vzorku?
6. Čím může být výběr vzorku zkreslen?
7. Čím se liší technika interview u kvantitativního a kvalitativního výzkumu?
8. Jaké znáte standardní kvótní znaky?
9. Jaký je rozdíl mezi pravděpodobnostním a nepravděpodobnostním výběrem?

Číslo a název modulu	3. Výzkumné metody a poznávací možnosti sociologického výzkumu
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámení s procesuálními parametry kvalitativních i kvantitativních šetření, včetně zpracování, interpretace a prezentace dat.
Klíčová slova	Kvantitativní a kvalitativní výzkum, sekundární analýza, statistické zpracování dat, interpretace dat.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *průzkum*
- ❖ *sekundární analýza datových zdrojů*
- ❖ *experiment*
- ❖ *kvalitativní výzkum*
- ❖ *důsledky statistického zpracování dat*
- ❖ *problematika interpretace a prezentace výsledků*

Výzkumné strategie

Výzkumné šetření (průzkum, survey research)

- rozhovor (f2f, CATI,...)
- dotazník
- sekundární analýza

Experiment

Kvalitativní výzkum (terénní výzkum, Field Research)

Nevtíravý výzkum (unobtrusive research)

- obsahová analýza
- analýza statistik
- historická/komparativní analýza

Evaluační výzkum

1. PRŮZKUM

- dnes nejčastější
- liší se kvalitou – od anket až po vědecké výzkumy

Druhy

1. dotazník
2. rozhovor tváří v tvář

3. telefonický rozhovor

1. dotazník (self-administred questionnaire)

- náležitosti: název výzkumu, zadavatel, oslovení (vykání), úvod (co, proč, efekt, atp.), ujištění o anonymitě, instrukce, poděkování, podpis autora
- distribuce poštou, osobně rozdat, vyplnění na určeném místě
- větší anonymita, neutrálnost
- operativní, levný
- povrchnější, jednodušší, polopatický
- problém návratnosti
- využití počítače - samovyplňování

2. rozhovor (interview)

- „tváří v tvář“ („face to face“, „F2F“)
- vyšší návratnost
- *založen na:*

1. princip otázka -> odpověď (všichni všemu rozumí stejně)

2. neutralita tazatele

- pravidla rozhovoru pro tazatele – příručka, školení

→ tazatelská síť

- struktura
- nábor (inzeráty, respondenti, známí tazatelů)
- obměna (úmrtnost, vyřazení,...)
- školení, komunikace (bulletin, dopisy, blahopřání, PF atp.)
- rozesílání materiálů
- vyplácení tazatelů
- kontrola práce tazatelů

využití přenosného počítače (notebook, tablet PC, PDA)

- computer assisted interviewing
- automatizace – data se rovnou nahrávají do datového souboru
- operativní výzkumy

3. telefonický průzkum (275)

- + levnější a rychlejší (ale vyšší počáteční náklady – callcentrum)

+ snazší odpovídání na např. citlivé otázky

+ lepší kontrola nad procesem sběru dat

X

- snáze se odmítá

- omezeno na vlastníky telefonu – opora výběru

- možné kombinovat s počítačem – CATI

výhody a nevýhody průzkumu

+ vhodné pro velké populace

+ dá se jimi zkoumat mnoho otázek, témat současně

+ umožňuje dobrou standardizaci

X

- standardizace na druhou stranu omezuje

- nereflektuje individuální sociální situaci zúčastněných

- neflexibilní – během výzkumu není možná změna podmínek, metody, nástroje,...

- umělost (artificiality) – zkoumá to co ve skutečnosti není (názory, potenciální chování,...)

- má nízkou validitu a vysokou reliabilitu

2. EXPERIMENT

- studie, která pomocí záměrných změn podmínek (intervence) zkoumá, jaké změny nastaly v objektu pozorování

- nezávisle proměnná – podmínky, je pod kontrolou (výzkumník kontroluje její hodnoty)

- závislá proměnná – cílová, sledovaná proměnná

▪ její hodnota je závislá na hodnotě, nezávislé proměnné

- statistické metody zpracování

- skrytá proměnná – zasahuje do experimentu, aniž by byla kontrolována

▪ př.: rušivá proměnná – zasahuje do výsledků, ale experimentátor o tom neví

Varianty experimentu

komparativní experiment

- pracuje se minimálně se dvěma skupinami

1) experimentální skupina – je vystavena zkoumanému typu intervence (mělo by v ní dojít ke změně)

2) kontrolní skupina – není vystavena zkoumanému typu intervence (ke změně by v ní dojít nemělo)

▪ „placebový efekt“ (velikost vlivu intervence samotné na výsledek)

- musí být zachovány naprosto stejně podmínky pro obě skupiny

- obě skupiny musí mít stejně vlastnosti (co nejvíce podobné)

- výběr subjektů:

1. pravděpodobnostní výběr
2. blokový plán
3. párování

klasický experiment

- pretesting -> podnět -> posttesting
- experimentální skupina + kontrolní skupina

posttest-only kontrol group design (Campbell a Stanley)

- nedělá se pretest -> nedochází k ovlivnění subjektů předchozím měřením (viz 3. a 4. skupina ze Salomonova experimentu)

Salomonův experiment se 4 skupinami

- umožňuje kontrolovat vliv podmínek testování

složitější experimentální plány (Hendl)

- **faktorový** – bere se v úvahu více než jeden faktor

NEPRAVÉ EXPERIMENTY (preexperimenty)

- bez pretestu nebo bez randomizace skupin

1 skupina, posttest

1 skupina, pretest – posttest

2 nerandomizované skupiny, posttest

přírozené experimenty

- stimulus je vnesen do normálního světa, života (např. přírodní katastrofa)

KVALITA EXPERIMENTU

interní validita

- zda výsledky experimentu ukazují skutečně to, o co v experimentu šlo, zda neodrážejí vliv nějakého jiného (nekontrolovaného) faktoru
- *nebezpečí:*

- testování – vliv samotného testování na subjekty
 - (jednoduché) zaslepení
 - dvojitě zaslepený experiment
- regrese k průměru – během experimentu lidé např. opouštějí vyhodnocená stanoviska
- experimentální úmrtnost
- kontaminace – během kontaktů členů skupin
- kompenzace – kontrolní skupina se může snažit kompenzovat nekontrolovanými
- demoralizace – rezignace kontrolní skupiny v důsledku deprivace

externí validita

- experiment probíhá většinou v umělých podmínkách
- populační validita – platí výsledky pro všechny populace?
- ekologická validita – byly by výsledky stejné, i kdyby se studie konala v jiných prostředích?

výhody a nevýhody experimentu

- + silný při hledání kauzálního vztahu
- + dobrá kontrola podmínek díky izolaci v čase a prostoru
- + poměrně levný a nenáročný na přípravu

X

- problém externí validity – ex. je umělý, probíhá v nereálných podmínkách
- problémy interní validity

3. KVALITATIVNÍ VÝZKUM

- zcela jiný přístup k sociální realitě oproti kvantitativnímu výzkumu (popis X porozumění)
- výzkum, který zkoumá sociální realitu bez pomoci matematických a statistických procedur a jiných zp. kvantifikace

základní postupy (většinou kombinace více postupů):

- (nestandardizovaný) rozhovor
- (zúčastněné) pozorování
- studium (osobních) dokumentů (tištěné, fotografie, nahrávky, statistiky...)

- snaha o odhalení a porozumění podstatě jevů o nichž toho moc nevíme
- nalezení nových názorů na jevy, o nichž už něco víme
- získání detailních inf. o jevu, které kvantitativně získat těžko

- teoretická a sociální vnímavost
- + schopnost zachování odstupu a kritického posouzení situace, rozeznat a vyhnout se zkreslení,...

Schéma kvalitativního výzkumu

1. údaje – obv. z více zdrojů, více postupů

- terénní poznámky (field notes) – chronologický záznam všeho co se děje ve zkoumaném prostředí (nejsou standardizovány!)

2. analytické, interpretační postupy – tvorba závěrů, teorií, konceptů

3. výzkumná zpráva – prezentace a publikace (podle typu příjemce)

Srovnání

kvantitativní	Kvalitativní
<u>Testování hypotéz, teorie</u>	<u>Tvorba hypotéz, teorie</u>
<u>Vysvětlení, popis situace</u>	<u>Porozumění, vhled do situace</u>
→ nutnost zkoumání <u>množství případů</u>	→ nutnost zkoumání <u>množství dimenzí</u>
→ <u>reprezentativita souboru případů</u>	→ <u>reprezentativita souboru informací</u>
→ <u>omezená informace o mnoha jedincích</u> (silně redukovaný počet proměnných a vztahů mezi nimi)	→ <u>mnoho informací o malém počtu jedinců</u> (silně redukovaný počet případů)
→ možnost <u>generalizace na populaci</u>	→ <u>generalizace je problematická až nemožná</u>
Filstead (1970): Měří všechno a nerozumí ničemu	- sociální výzkumník jako cizinec (Simmel) (Nacirema: Disman 291-292)
Teoreticky se připraví a pak už jen prakticky provede a vyhodnotí	<u>Živý proces</u> paralelních postupů: vzorkování, sbírání materiálu, zpracování, interpretace a budování teorie

4. SEKUNDÁRNÍ ANALÝZA

získávání informací:

1. primární výzkum

2. sekundární analýza - využití datových souborů, vytvořených někým jiným

→ nové pohledy na data

→ porovnávání souborů (např. z různých zemí, období atp)

→ testování nových hypotéz

- možná díky archivům sociálních dat

- je levná a rychlá

- problém validity – data nebyla sbírána za účelem, za jakým je chceme nyní použít

- indikátory nemusejí přesně odpovídat aktuálním potřebám

→ ? jak najít/vybrat správná data – posouzení zdroje, věrohodnosti, kvality, použitelnosti,...

datové archivy

1) fyzické - archivy jednotlivých výzkumných organizací, vědeckých institucí

2) internetové

- soukromé archivy výzkumných organizací (CVVM, STEM,...) – spíš jen výsledky (data nejsou volně dostupná)

- k jednotlivým výzkumným projektům

▪ ISSP – International Social Survey Program

▪ EVS – European Value Study

▪ ESS – European social survey

- archivy zemí – obvykle vede vědecká instituce (AV apod.)

▪ UK Data Archive

▪ SDA (Sociologický datový archiv, Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.)

- vyhledávače ve více archivech

▪ NESSTAR- Networked European Social Science Tools and Resources

Kvalita dat a datového souboru

technická zpráva – základní dokumentace o výzkumu

– specifikace výzkumu: co, kdo, kdy, jak, na kom, proč, využití (v podstatě jde o náležitosti projektu, příp. závěrečné zprávy)

další vybavení souboru

- dotazník - je k dispozici?

Použitelnost

- jsou data použitelná pro náš účel?

- jsou údaje validní pro naše téma?

- vyhovuje:
- vzorek – správná populace, velikost
- metodologie - zp. výběru, zp. sběru dat,...
- čas (stáří dat) – je to ještě aktuální, relevantní?
- dálka sledovaného období – sonda, opakování

5. EVALUAČNÍ VÝZKUM

- účelem je ohodnocení působení sociálních intervencí všeho druhu
- používá různé metody
- dobrý příklad aplikovaného výzkumu

formulace problému

- klíčová složka: objeví či neobjeví se očekávaný výsledek?
- operacionalizace úspěchu a neúspěchu (356)
- problém, co dobrý a co špatný výsledek – je to věc dohody

výzkum sociálních indikátorů

- rychle se rozvíjející část sociálních výzkumů
- sociální indikátor = agregovaná statistika, která reflektuje sociální podmínky společnosti nebo skupiny (něco jako HDP v ekonomii) – vypovídá o společnosti
- např. indikátor zdraví společnosti, kvality života, kvality pracovního života
- problém je výběr vhodných proměnných do souhrnného indikátoru a spolehlivost používaných údajů (např. státních statistik)

ZPRACOVÁNÍ VÝSLEDKŮ

POVAHA STATISTICKÝCH ÚDAJŮ

1. popis souboru

- cílem je podat informace o výběrovém souboru, tj. o jednotkách, které byly podrobeny zkoumání

2. zobecnění na populaci

- cílem je podat informace o populaci, tj. i o jednotkách, které nebyly podrobeny zkoumání
- vychází se z informací o našem výběrovém souboru (popisu výběrového souboru); z nich se usuzuje na vlastnosti základního souboru, který náš výběrový soubor reprezentuje(!)
- je třeba řešit otázku chyby měření
- chceme-li vypovídat o ZS, pak jsou všechny vypočtené hodnoty odhady!

odhad

- bodový
- intervalový

CÍLE VYUŽITÍ STATISTICKÝCH ÚDAJŮ**Cíl výzkumu**

1. popis/deskripce populace (describers)
 - popis populace (míra nezaměstnanosti, stranické preference apod.)
 - statistiky pro potřeby státní správy, průzkum veřejného mínění
2. hlubší analýza/modelování vztahů, procesů (modelers)
 - testování teorií o komplexních jevech (politické postoje) a vztazích (volební chování)
 - akademický sociální výzkum

POPIS**Jednorozměrná analýza**

- popis jedné proměnné za celý soubor
- číselný
 - tabulky
 - absolutní četnosti
 - relativní četnosti
 - statistiky (Míry centrální tendence, variability)
- grafický
 - grafy
 - diagramy

Dvourozměrná analýza

- analýza podsouborů - popis jedné proměnné za podsoubory
- porovnání podsouborů (kontingenční tabulka)
- jednoduchá asociační analýza (korelace, regrese)

ANALÝZA**Hlubší analýza asociací**

- kontrola pro 3. faktor

Vícerozměrná analýza

- faktorová analýza
- shluková analýza (cluster)

Modelování

- statistické údaje X interpretace!!

Ukázka: Frekvenční tabulka (tabulka třídění 1. stupně)

- jednorozměrná tabulka
- shrnuje a třídí informace z datového souboru
- obměny znaku (X_i)
- absolutní četnosti
- relativní četnosti

Název: Spokojenost se současnou politickou situací v ČR?

	Počet	Podíl
Rozhodně spokojen	150	15
Spíše spokojen	250	25
Spíše nespokojen	350	35
Rozhodně nespokojen	250	25
CELKEM	1000	100

Zdroj: Výzkum...

- *problém s validními procenty: celek 100% mohou tvořit různé soubory lidí*

PROBLÉMY INTERPRETACE VÝSLEDKŮ**Závislost**

- v sociálních vědách nejsou kauzální závislosti – jen pravděpodobnostní
- můžeme se dopustit chyb v důsledky povahy skutečnosti a omezenosti měření:
 - nepravá závislost – dvě proměnné se jeví jako závislé, ale přitom jsou obě ovlivňovány jedním faktorem
 - skrytá závislost – není vidět ve skutečnosti existující závislost (např. není lineární)
 - řetězení vazeb ($W \rightarrow X \rightarrow Y \rightarrow Z \rightarrow \dots$)
 - paralelní působení řady příčin na jednu závislou proměnnou

→ za korelacemi je třeba hledat další možné příčiny – latentní proměnné (Lazarsfeld)

- nejprve se hledá skrytá proměnná → model rozpracování

- dále se zkoumají latentní struktury

Povaha měření

- efekty kontextu sběru dat

- povaha a konkrétní znění otázek

- metodologie sběru dat → zobecnění(?)

Povinná literatura

- Disman, M. 2022. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum, str. 91 – 137, str. 164 – 215, str. 284 – 321.
- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 60 – 74.

Doporučená literatura

- Hendl, J. 2008. *Kvalitativní výzkum*. Praha: Portál, str. 50 – 52, str. 103 – 206.
- Reichel, J. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů*. Praha: Grada, str. 152 – 179.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Co to je kódování, proč a jak se provádí?
2. V čem spočívá příprava dat pro kvantitativní analýzu?
3. Jaký je rozdíl v prezentaci a interpretaci dat?
4. Co obsahuje závěrečná zpráva z výzkumu?
5. Uveďte příklady třídění prvního, druhého a třetího stupně.
6. Uveďte příklady neetického chování při výzkumu.
7. Jaké existují varianty případových studií?
8. Jaké jsou výhody a nevýhody tzv. otevřených otázek?
9. Jaké znáte české datové archivy?
10. Uveďte příklady evaluačního výzkumu.

Číslo a název modulu	4. Tradiční, moderní společnost, postmoderní společnost, teorie modernizace
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s podmínkami formování moderních společností v Evropě.
Klíčová slova	tradice, osvícenství, industriální společnost, časoprostorové rozpojení, vyvazující mechanismy urbanizace, demokratizace, nacionalismus, pomyslná společenství, postmoderna
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Teorie modernizace*
- ❖ *Modernizace a její procesy*
- ❖ *Postmoderní společnost*

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 109 – 124.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 135 – 165.

Doporučená literatura

- Giddens, A. 1998. *Důsledky modernity*. Praha: SLON.
- Gellner, E. 2003. *Nacionalismus*. Brno: CDK, str. 53 – 75.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlete pojmy tradiční/moderní společnost.
2. V čem navazuje moderní společnost na osvícenství?
3. Jmenujte dílčí procesy modernizace.
4. Vysvětlete pojmy časoprostorové rozpojení a vyvazující mechanismy.
5. Interpretujte vztahy mezi dílčími procesy modernizace.
6. Jaké přístupy k pojetí tzv. národa znáte?
7. Vysvětlete stádia nacionalismu v Evropě dle Gellnera.
8. Shrňte hlavní kritiku modernity a klíčové znaky tzv. postmoderny.
9. Jak se proměnila role náboženství v procesu modernizace?

Číslo a název modulu

**5. Teorie sociální stratifikace, teorie kapitálu,
střední třída**

Cíl modulu

Klíčová slova

Sociální stratifikace, sociální kapitál, střední třída, kulturní kapitál.

Struktura modulu/téma a zdroje

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 395 – 436.

Doporučená literatura

Kontrolní otázky a úkoly

Číslo a název modulu

6. Teorie byrokracie.

Cíl modulu

Klíčová slova

Byrokracie.

Struktura modulu/téma a zdroje

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 715 – 744.

Doporučená literatura

Kontrolní otázky a úkoly

Číslo a název modulu	7. Legitimita, veřejnost a liberální demokracie
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s klasickými přístupy k interpretaci moci, svobody, práva a autority a se základními pojmy a tradicemi demokratického vládnutí.
Klíčová slova	Legalita, legitimita, veřejnost, veřejná sféra, liberalismus, občanská společnost, pozitivní/negativní svoboda, reciprocita práva, legalita, legitimita, občanská neposlušnost, přímá/zastupitelská demokracie, ideál versus realita, zprostředkující struktury, empirická/racionalistická demokracie
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Základní koncepty sociologie politiky: Politika, vláda, stát.*
- ❖ *Moc a autorita, právo a morálka*
- ❖ *Legitimita versus legalita*

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 899 – 942.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 52 – 92.

Doporučená literatura

- Weber, M. 1997. *Autorita, etika, společnost. Pohled sociologa do dějin*. Praha: MF.
- Sartori, G. 1993. *Teória demokracie*. Bratislava: Archa, str. 51 – 59.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlíte napětí mezi legalitou a legitimitou. Proč je pro liberálně demokratickou společnost významné?
2. Charakterizujte vztah práva a morálky.
3. Vysvětlíte pojem reciprocita práva.
4. Kdy je a kdy není občanský protest občanskou neposlušností?
5. V jaké demokracii žijeme?
6. Jaký mají po demokracii význam ideály?
7. Vysvětlíte pojem zprostředkující struktury.
8. Charakterizujte tradice empirické a racionalistické demokracie

Číslo a název modulu	8. Masová média a veřejnost. Společnost sítí, internet a virtuální společenství.
Cíl modulu	Cílem modulu je uvést studenta do problematiky masmédií a jejich roli v liberální demokracii a všestranně jej orientovat v problematice nových médií.
Klíčová slova	občanská veřejnost, komunikace, (veřejnoprávní) média, společnost sítí sociální sítě, des/informace, post/faktická doba, umělá inteligence, mediální gramotnost.

Struktura modulu/téma a zdroje

- ❖ *Masmédia a občanská veřejnost*
- ❖ *Sítě, internet a virtuální společnost*

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 603 – 714, str. 745 – 756.
- Jakubowicz, K. 2017. *Média a demokracie v 21. Století*. Brno: MUNI Press, str. 197-222.

Doporučená literatura

- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 166 – 193.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Vysvětlíte pojem veřejné sféry.
2. Co znamená podle Jürgena Habermase „re-feudalizace veřejnosti“?
3. Jakou roli hrají masmédia v moderní společnosti?
4. Zhodnoťte význam veřejnosprávních médií pro občanskou společnost.
5. Jak mění demokracii nová média?
6. Vysvětlíte pojem post/faktická doba.
7. Jak zvládat negativní důsledky sociálních sítí ve veřejné i soukromé sféře?
8. Jak hodnotíte význam mediální gramotnosti pro liberální demokracii? Jak by měla být institucionálně zajišťována?
9. Vysvětlíte pojem informační bublina.

Číslo a název modulu	9. Občanská společnost v českých zemích: historická perspektiva
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s klíčovými předpoklady, podmínka, formami a dynamikou utváření občanské společnosti v českých zemích v druhé polovině 19. století, v meziválečném Československu a v období komunistické éry.
Klíčová slova	nacionalismus, habsburský stát, trh, politická veřejnost, svůj k svému, první republika, nacionalismus, menšiny, stát stran, kult osobnosti, období uvolnění, normalizace.
Struktura modulu/téma a zdroje	
❖ <i>Národotvorné procesy v Evropě</i> ❖ <i>Občanská společnost v českých zemích v druhé polovině 19. století.</i> ❖ <i>Občanská společnost v období první republiky</i> ❖ <i>Podmínky a dynamika občanského soužití v období komunismu</i>	
Povinná literatura	
➤ Giddens, A. 2013. <i>Sociologie</i>. Praha: Argo, str. 948 – 955. ➤ Müller K. B. 2016. <i>Češi, občanská společnost a evropské výzvy</i>. Praha: Triton, str. 65 – 156.	
Doporučená literatura	
➤ Rádl E. 1993. <i>Válka Čechů s Němci</i>. Praha: Melantrich, str. 200 – 210. ➤ Holý L. 2001. <i>Malý český člověk a velký český národ</i>. Praha: SLON, str. 21 – 38. ➤ Urban, O. 1995. Český liberalismus v 19. Století. In Znoj, Havránek, Sekera (eds), <i>Český liberalismus, texty a osobnosti</i>. Praha: Torst, str. 15 – 27.	
Kontrolní otázky a úkoly	

1. Uved' nejvýznamnější charakteristiky jednotlivých etap komunistického období.
2. Charakterizuj podmínky a dynamiku utváření politické kultury v období normalizace.
3. Vysvětlete podmínky občanské participace v podmínkách Národní fronty.
4. Charakterizujte klíčové předpoklady a omezení rozvoje liberální kultury a občanské společnosti v meziválečném Československu.
5. Vysvětlete Gellnerovu typologii národotvorných procesů v Evropě.
6. Vysvětlete stádia nacionalismu v Evropě dle Gellnera.
7. Charakterizujte klíčové předpoklady a omezení rozvoje liberální kultury a občanské společnosti v českých zemích před první světovou válkou.
8. Vysvětlete rozdílnou dynamiku těchto procesů na Moravě a v Čechách.

Číslo a název modulu	10. Kvalita občanské společnosti a demokracie v současném Česku
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenty s dynamikou veřejného mínění po roce 1989 ve vztahu k politickým, ekonomickým a sociálním ukazatelům a s nejvýznamnějšími výzvami, kterým čelí současná česká společnost v procesu liberalizace a demokratizace.
Klíčová slova	Demokracie a občanská společnost v současném českém kontextu. Institucionální důvěra, stranické preference, politické odcizení.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Občanská společnost a demokracie v Česku po 30 letech.*
- ❖ *Politická participace a její formy. Pojetí občanství a občanské angažmá.*
- ❖ *Proměny a dynamika veřejného mínění v ČR po roce 1989*
- ❖ *Výzkum stranických preferencí/volební modely. Vývoj institucionální důvěry.*

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 908 – 933.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 93 – 126 a str. 216 – 245.
- Kunštát D. (ed.). 2014. *25 let české demokracie očima veřejnosti*. Praha: Academia, str. 35 – 165.

Doporučená literatura

- Balík S. et al. 2016. *Kvalita demokracie v ČR*. Brno: CDK, str. 190 – 205.
- Linek, Císař, Petrušek, Vráblíková. 2017. *Občanství a politická participace v ČR*. Praha: SLON, str. 193 – 203.
- Müller K. B. 2016. *Češi občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton, str. 19 – 27 a str. 157 – 182.
- Prokop, D., Tabery, P., Buchtík, M., Dvořák, T., & Pilnáček, M. 2019. *Rozdělení svobodou: Česká společnost po 30 letech*. Praha: Radioservis, a.s.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Charakterizujte nejnaléhavější slabiny současné občanské společnosti v Česku.
2. Pokuste se vysvětlit jejich příčiny.
3. Navrhněte možné způsoby, jak tyto slabiny zmírňovat či překonávat

4. Jaké formy politické participace znáte?
5. Jak se tyto projevují v současném českém kontextu?
6. Vysvětlete pojem odcizená politická kultura a ilustруйте její parametry na českém příkladu.
7. Objasněte pojem „společnost nedůvěry“.
8. Vysvětlete rozdíl mezi stranickými preferencemi a volebním modelem.

Číslo a název modulu	11. Sociologické aspekty vývoje české společnosti po roce 1989: problémy a výzvy
Cíl modulu	Cílem modulu je analýza a interpretace vybraných indikátorů sociodemografického vývoje české společnosti v komparaci s vývojem v ostatních evropských státech.
Klíčová slova	Rodina a intimní vztahy, stárnutí populace, porodnost, migrace. Zločin a deviace. Vzdělání, náboženství, sexualita a gender. Chudoba a sociální vyloučení, města a městský život.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Sociální, ekonomický a politický kontext stárnutí populace. Naděje dožití při narození/střední délka života: dynamika ukazatele a jeho mezinárodní komparace.*
- ❖ *Vývoj počtu obyvatel v kontextu dalších statistických ukazatelů (porodnost/úmrtnost/migrace). Migrace a vývoj počtu cizinců v ČR. Saldo migrace a přirozený přírůstek a úbytek obyvatel. Projekce populačního vývoje v ČR.*
- ❖ *Vývoj úhrnné plodnosti: příčiny a důsledky. Kojenecká úmrtnost. Potraty. Průměrný věk matek při narození dítěte/podíl dětí narozených mimo manželství. Sňatečnost svobodných žen/věk žen při 1. sňatku. Rozvodovost.*
- ❖ *Město/venkov: strukturálně znevýhodněné regiony, urbanizace/suburbanizace.*
- ❖ *Vzdělanostní struktura společnosti/vzdělanostní difference dle demografických indikátorů (věk/pohlaví/region). Podíl vysokoškoláků v mezinárodním kontextu.*
- ❖ *Deviace a sociálněpatologické jevy (alkoholismus, zneužívání drog, míra sebevraždění atd.). Vývoj kriminality (počet registrovaných trestných činů/regionální odlišnosti/vývoj počtu vězňů a počtu vražd)*
- ❖ *Sexualita a gender.*
- ❖ *Náboženství a proces sekularizace.*
- ❖ *Stratifikace a sociální třídy, marginalizované skupiny (sociální exkluze/inkluzie).*

Jedním ze základních faktorů ovlivňujících ekonomický, sociální i politický vývoj území je jeho demografická skladba a vzorce chování jeho obyvatel. Současné demografické složení je kvalitativní základnou rozvoje budoucího lidského kapitálu, jehož charakter předurčuje kvalitativní i kvantitativní vývoj a socioekonomickou strukturu příslušného regionu. Z analýzy demografického vývoje i jeho projekcí je patrné, že česká populace stárne a porodnost je stále na relativně nízké úrovni. Tato skutečnost s sebou přináší řadu sociálních a ekonomických rizik.

Demografie: zabývá se především vývojem počtu obyvatel (obecněji pohybem obyvatel) a strukturou obyvatelstva. Vývoj počtu obyvatel je přímo ovlivněn tzv. přirozenou měnou a migrací. Přitom platí, že čím je větší územní celek, tím více roste význam přirozené reprodukce obyvatel a naopak u menších územních celků má větší váhu migrace. Z hlediska struktury obyvatelstva je nejvýznamnější struktura podle věku a

pohlaví. Hlavními demografickými ukazateli jsou úmrtnost, porodnost, sňatečnost, rozvodovost a potratovost.

Celkový přírůstek obyvatelstva: vyjadřuje rozdíl mezi počátečním a konečným stavem obyvatelstva a je tvořen součtem přirozeného přírůstku a přírůstku stěhováním (migrace v současnosti významně ovlivňuje populační vývoj v ČR).

Přirozený přírůstek (přirozená měna): statistický údaj udávající rozdíl mezi počtem živě narozených dětí a celkovým počtem zemřelých osob ve sledovaném území během určitého období, zatímco **přírůstek stěhováním** udává rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých. Absolutní hodnoty přírůstků vztahované na 1 000 obyvatel se nazývají hrubé míry – hrubá míra přirozeného přírůstku, hrubá míra migračního salda a hrubá míra celkového přírůstku.

K výpočtu se používá tzv. **střední stav obyvatelstva**, který má co nejlépe vyjádřit průměrný počet žijících osob v průběhu určitého časového intervalu, nejčastěji roku. Střední stav obyvatel v daném roce se nejčastěji vyjadřuje jako počet obyvatel daného území bilancovaný k 1. 7. sledovaného roku, může se ale také vypočítat jako aritmetický průměr z počátečního a koncového stavu obyvatel (tj. z počtu obyvatel k 1. 1. a k 31. 12. daného roku). Data o pohybu obyvatel (narození, úmrtí, sňatky, rozvody, potraty) se získávají každoročně, údaje o počtu a struktuře obyvatel se navíc zjišťují i v rámci sčítání lidu, domů a bytů. Ve všech publikovaných demografických ukazatelích se jedná o údaje týkající se obyvatel s trvalým bydlištěm na uvedeném území (bez ohledu na státní příslušnost), od roku 2001 – v návaznosti na sčítání lidu, domů a bytů 2001 – včetně cizinců s tzv. dlouhodobým pobytem.

Podle střední varianty prognózy ČSÚ o vývoji české populace do roku 2100 se počet obyvatel ČR z 10,6 milionů v roce 2018, resp. 10,7 milionů v roce 2019 zvýší do roku 2030 na 10,8 milionů a posléze se do roku 2050 sníží na 10,7 milionů. Z toho v roce 2018 byl počet obyvatel ve věkové kategorii 65+ 2,0 miliony (v roce 2019 to bylo 2,1 miliony), do roku 2030 vzroste na 2,4 miliony a do roku 2050 na 3,1 milion. V relativních číslech to znamená, že zatímco v roce 2018 je ve věkové kategorii 65+ 19,2 % obyvatel (v roce 2019 to bylo 19,6 %), v roce 2030 to bude 22 % (tedy každý čtvrtý až pátý člověk) a v roce 2050 29 % (téměř tři lidé z deseti). V roce 2050 budou ve věkové kategorii 65+ téměř tři z deseti obyvatel ČR a ve věkové kategorii 80+ to bude každý jedenáctý obyvatel ČR. Přitom v roce 2001 činil podíl obyvatel ve věkové kategorii 65+ na celkové populaci ČR 13,8 %, v roce 2018 je to již 19,2 % a v roce 2019 již 19,6 %. V EU-28 podíl obyvatel ve věkové kategorii 65+ v roce 2018 činil na celkovou populaci 19,7 % (v roce 2019 to bylo 20,0 %), tedy více než v ČR. V roce 2018 byl v ČR podíl věkové kategorie 80+ 4,03 %, resp. v roce 2019 4,06 %, v roce 2030 to bude 6,6 % a v roce 2050 8,8 %. Podíl v EU-28 se změnil z 3,3 % na 5,6 % v roce 2018 a na 5,7 % v roce 2019. V obou případech se tedy podíl obyvatel starších 80 let poměrně rapidně zvyšuje.

Naděje dožití (neboli střední délka života): modelový věk, který udává, kolik let průměrně má před sebou osoba v daném věku za předpokladu, že zůstanou po zbytek jejího života zachovány stávající úmrtnostní poměry. Obvykle se používá ukazatel naděje dožití při narození, který vyjadřuje počet let, kterých se průměrně dožije právě narozený člověk.

Naděje dožití u mužů činila v roce 2002 v ČR 72,1 let, v roce 2017 to bylo již 76,1 let, tj. nárůst o 4 roky. V roce 2019 to již bylo 76,3 let (+4,2 roky). Naděje dožití při narození u českých žen v roce 2002 činila 78,7 let, v roce 2017 to bylo již 82 let, tj. nárůst o 3,3 let. V roce 2019 to již bylo 82,1 let (+3,4 roky). V roce 2017 byl rozdíl v naději dožití při narození mezi muži a ženami 5,9 let a v roce 2019 se jednalo o 5,8 let. 9 U mužů činila naděje dožití v roce 2002 v ČR 72,1 let, v roce 2017 to bylo již 76,1 let, tj. nárůst o 4 roky (v roce 2019 + 4,2 roky). Naděje dožití při narození u českých žen v roce 2002 činila 78,7 let, v roce 2017 to bylo již 82 let, tj. nárůst o 3,3 let (v roce 2019 + 3,4 roky). Ilustrativní jsou také data pro jakýkoliv konkrétní věk; v případě stárnutí populace např. pro dnešní šedesátníky, tj. lidi v předdůchodovém věku. V roce 2018 měl šedesátiletý český muž naději na dožití dalších 19,8 let a šedesátiletá žena 23,9 let.

Úhrnná plodnost demografický ukazatel vyjadřující průměrný hypotetický počet dětí na jednu ženu ve věku 15 až 49 let za předpokladu zachování míry plodnosti během celého reprodukčního období ženy.

V roce 1989 připadalo v České republice na jednu ženu 1,87 narozeného dítěte. Do roku 1999 toto číslo prudce kleslo na 1,13 dítěte. Po roce 2003 plodnost opět (s výjimkou let 2009–2011) roste a v roce 2018 připadalo na jednu ženu 1,71 dítěte. V roce 2019 byla zaznamenána stagnace na hodnotě předchozího roku 2018. ČR tak s odstupem následuje podobný trend z EU, kde po prudkém poklesu průměrné porodnosti nastal opět pomalý nárůst: v roce 2003 to bylo 1,47 dětí na jednu ženu (rozdíl oproti ČR je tedy o pětinu) a v roce 2015 šlo o 1,58 dětí (rozdíl oproti ČR je tedy zanedbatelný). Od roku 2017 se jedná o pravidelný pokles na 1,56 v roce 2018. Tyto změny je možné vysvětlit především změnou životního stylu v souvislosti se změnou společensko-politické situace (např. možnost vzdělávání, cestování, seberealizace, profesní růst), která se projevila i na reprodukčním chování české společnosti.

Slovníček vybraných důležitých pojmů (viz Kalibová et al., str. 23 – 84):

Demografické chování: chování lidí spojené s demografickou reprodukcí, která se přímo váže k jednotlivým demografickým událostem (početí a rození dětí, sňatky, rozvody, ovdovění, potraty, úmrtí, případně onemocnění, stěhování). Vychází jednak z instinktů a přirozených potřeb, jejichž původ je nutno hledat v biologické a psychologické podstatě lidí, jednak ze společné existence lidí, která se stala jejich

druhou přirozeností. (a) **Psychobiologické faktory** dodávají demografickému chování primární impulzy a intervnují do celého jeho průběhu, kromě toho vytvářejí meze, resp. rámec sociální ovlivnitelnosti (existují biologické hranice plodnosti, délky lidského života atd.). (b) **Kulturní faktory** jsou především morální normy, jejichž původ je většinou v náboženství, které se ale časem mohou měnit v normy právní, dále tradice, zvyky, obyčeje. Mezi (c) **sociálně ekonomické faktory** patří možnosti obživy, parametry životní úrovně, podmínky života, ale též populační politika atd. V každé kulturně historické etapě se vytvářejí určité vzory demografického chování, resp. modelové situace (např. model dvoudětné rodiny, jediného manželství, ale i rituální sebevraždy starých lidí, zabíjení defektních novorozenců nebo „nadbytečných“ novorozenců ženského pohlaví, vzory antikoncepce apod.). Nicméně každý typ demografického chování má určitý prostor individuálního rozhodování v rámci biologických možností a daných sociálně kulturních norem. Předmětem demografického i sociologického studia je zvláště rozhodování o počtu dětí a době jejich narození, což je problém tzv. reprodukčního chování. Vesměs se vztahuje k manželským párům, a proto přímo souvisí se sňatky a rozvody, které zároveň plní roli jejich regulačních mechanismů. Závisí též na **tzv. populačním klimatu**, které je v podstatě tvořeno kulturně sociálními a ekonomickými podmínkami. Ve společnosti našeho typu existují i páry, které svou plodnost žádným způsobem neomezují, většina se ale snaží regulovat, plánovat porody. Jde o tzv. plánované rodičovství, které se opírá většinou o možnosti antikoncepce, popř. interrupce. Demografické chování týkající se umírání, resp. smrti, má zdánlivě velmi malý prostor individuální i společenské regulace, pokud nebereme v úvahu sociologicky často studovaný **problém sebevraždy**.

Demografická reprodukce: přirozená obnova populace s vyloučením migrace, tedy přirozená měna obyvatelstva v uzavřené populaci, kdy se bere v úvahu pouze porodnost a úmrtnost. Rozdíl mezi počtem živě narozených a zemřelých v určitém časovém úseku se označuje buď jako přirozený přírůstek, nebo, dosahuje-li záporných hodnot, jako přirozený úbytek. V případě, že se bere v úvahu i migrace, tj. počty přistěhovalých a vystěhovalých v určitém územním celku ve sledovaném období, mluví se o **populačním vývoji**. Změny ve velikosti populace se pak označují jako celkový populační přírůstek či populační úbytek, který se skládá z přirozeného přírůstku či přirozeného úbytku a migračního salda.

Druhý demografický přechod: změny v demografickém chování, které začaly probíhat v 60. letech 20. století v západoevropských státech a měly významné důsledky pro populační vývoj a sociální strukturu obyvatel (především jde o významný pokles porodnosti a růst průměrného věku matky)

Giniho koeficient: ukazatel příjmové nerovnosti; zachycuje situaci mezi dokonalou příjmovou rovností (hodnota koeficientu 0) a dokonalou příjmovou nerovností (hodnota koeficientu 1)

Gentrifikace: proces postupné fyzické regenerace relativně zanedbaných lokalit vnitřního města, při které dochází k sociální obměně, kdy z lokality relativně nižšího sociálního statutu vznikne místo, kde žijí vysokopříjmoví obyvatelé.

Hrubá míra (porodnosti / úmrtnosti / migračního salda) počet dané demografické události za kalendářní rok (počet narozených, zemřelých, přistěhovalých či vystěhovalých) na 1 000 obyvatel daného roku.

Index ekonomického zatížení: vyjadřuje, kolik obyvatel ze starších a mladších věkových skupin připadá na sto obyvatel v produktivním věku (např. kolik obyvatel ve věku 65 a více let a 19 a méně let připadá na 100 obyvatel ve věku 20 až 64 let)

Index stárí: vyjadřuje, kolik obyvatel ze starších věkových skupin připadá na sto dětí; standardně se v odborné literatuře udává kolik obyvatel ve věku 65 a více let připadá na 100 dětí do 15 let věku.

Kojenecká úmrtnost: počet zemřelých dětí do 1 roku na 1 000 živě narozených dětí za kalendářní rok.

Migrace (stěhování): tzv. objem migrace (nebo hrubá migrace) je úhrn přistěhovalých (hrubá imigrace) a vystěhovalých (hrubá emigrace) z určité územní jednotky za určité období, zpravidla za kalendářní rok. Není totožný s počtem migrantů, neboť někteří z nich se mohli za rok stěhovat vícekrát. V ČR jej lze počítat za celý stát, za jednotlivé kraje, okresy, obce. „Čistá migrace“ je rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých a označuje se také jako migrační přírůstek nebo „migrační saldo“. Společně s přirozeným přírůstkem je základním údajem pro bilanci obyvatelstva sledovaného území. Celkový počet přistěhování za určité období na 1000 obyvatel středního stavu se označuje jako hrubá míra imigrace; obdobně se konstruuje hrubá míra emigrace.

Migrační saldo: rozdíl mezi počtem přistěhovalých a vystěhovalých za daný kalendářní rok.

Nadúmrtnost: pojem se používá pro vyjádření vyšší intenzity úmrtnosti u určité věkové skupiny při porovnání mužů a žen (např. dnes hovoříme o mužské nadúmrtnosti).

Obyvatelstvo (v praxi synonymum pojmu populace): soubor lidí žijících na určitém území (státu, kraje, města apod.). Údaje za obyvatelstvo se zjišťují prostřednictvím administrativně správního aparátu. Obyvatelstvo je často charakterizováno znaky identifikujícími sociální strukturu, tj. etnické a národnostní složení, rozmístění do základních sídelních jednotek, hustota obyvatelstva, struktura podle pohlaví, věku, zdravotního stavu, ekonomické aktivity, sociální příslušnosti, profese, zaměstnání, vzdělání, eventuálně mateřského jazyka, náboženského vyznání, stupně gramotnosti, rodinného stavu, postavení v rodině a dalších rodinných charakteristik. Z hlediska ekonomie je obyvatelstvo rezervou pracovních sil a dělí se především na předproduktivní, produktivní a postproduktivní složku.

Politika stárnutí: příprava na demografické změny ve společnosti, která se týká různých aktérů: celkový rámec a podmínky pro přípravu na stárnutí zajišťuje stát, přičemž v naplňování tohoto rámce je naprosto klíčová role dalších aktérů, zejména pak krajů a obcí, ale také zaměstnavatelů, neziskového sektoru, akademické sféry či médií. Příprava na stárnutí přitom není jen záležitost společenských institucí, ale i jednotlivců jako takových.

Porodnost: Nejjednodušším ukazatelem porodnosti je **hrubá míra porodnosti**, která udává počet živě narozených dětí na 1000 obyvatel středního stavu sledované populace (nejčastěji v ročním vymezení).

Tento ukazatel se zpřesňuje tím, že se živě narozené děti vztáhnou pouze k osobám v reprodukčním

věku, čímž dostaneme **tzv. míry plodnosti**, které se pak definují vzhledem k legitimitě narozených dětí nebo k pohlaví rodičů. Při analýze porodnosti se narozené děti rozlišují dle rodinného stavu rodičů na manželské a nemanželské, zvláštní místo pak zauímají děti narozené do 8 měsíců po svatbě, tj. děti z **tzv. předmanželských koncepcí**.

Rozvodovost: Sledování rozvodovosti stejně jako sňatečnosti má podpůrný význam pro studium porodnosti. Rozvodovost je však sama o sobě významným sociálním jevem indikujícím především stabilitu rodiny, ale i přeměny určitých tradičních vzorů chování, morálních kritérií, ekonomických motivací apod. S růstem rozvodovosti narůstají většinou sociální problémy společnosti spojené s výchovou dětí, ale i se zaměstnaností žen (samopečovatelek) apod. Na populační klima působí intenzita rozvodovosti rozporně: rozvedené osoby ve fertilním období života přestávají plodit děti a ovlivňují tak negativně porodnost, ale rozvod většinou stimuluje založení nového manželství a rození dětí vyšších pořadí. Nejjednodušším orientačním ukazatelem rozvodovosti je **tzv. hrubá míra rozvodovosti**, což je podíl rozvodů na 1000 obyvatel středního stavu obvykle za 1 rok.

Sňatečnost: uzavírání sňatků, resp. zakládání manželství na základě zákonem daných podmínek. Sňatek je chápán jako demografická událost opakovatelného charakteru, která nemusí nastat u všech příslušníků zkoumané populace (na rozdíl od narození a úmrtí). Limitujícími faktory uzavírání sňatků bývá minimální sňatkový věk, rodinný stav a určitý stupeň pokrevnosti. Intenzita sňatečnosti se vyjadřuje hrubou mírou sňatečnosti, která udává počet sňatků na 1000 obyvatel středního stavu v ročním vymezení. Hodnoty hrubé míry sňatečnosti reagují na změny populačního klimatu a jejich vývoj se odráží v následném vývoji porodnosti. Intenzita sňatečnosti je ovlivňována sňatky vyšších pořadí (druhými a dalšími sňatky), tj. sňatky rozvedených, eventuálně ovdovělých osob.

Suburbanizace: proces, kdy zázemí města (populačně, ale i komerčně) roste rychleji než město samotné, přičemž hlavním zdrojem růstu je zpravidla přesun obyvatel a komerčních aktivit z města do zázemí.

Úmrtnost: vymírání určité populace, vedle porodnosti jedna ze dvou základních složek demografické reprodukce. Úroveň a vývoj úmrtnosti je důsledkem vývoje nemocnosti, ale i kvality životních podmínek, životního prostředí, způsobu života etc.

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 195 – 231, str. 282 – 352, str. 395 – 479, str. 554 – 57, str. 604 – 661
- Statistická ročenka České republiky 2023. Praha: ČSÚ.
- czso.cz, datové řady v prezentacích ke kurzu

Doporučená literatura

- Pospěch, P. 2021. *Neznámá společnost: Pohledy na současné Česko*. Brno: Host.

- Prokop, D. 2022. *Slepé skvrny. O chudobě, vzdělávání, populismu a dalších výzvách české společnosti*. Brno: Host.
- Večerník, J., Matějů, P. 1998. *Zpráva o vývoji české společnosti 1989- 1998*. Praha: Academia.
- Vodáková A. et al. 2009. *Demografie (nejen) pro demografy*. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON).

Kontrolní otázky a úkoly

1. Jaké hlavní sociální fenomény provázejí demokratickou transformaci po roce 1989?
2. Jaké celospolečenské důsledky má stárnutí populace?
3. Jak se mění postoje k tradičnímu manželství a rodinnému životu?
4. Analyzujte příčiny propadu porodnosti v 90. letech.
5. Jaké sociální důsledky má fenomén „stárnoucích matek“?
6. Co přesně v demografii vyjadřuje indikátor úhrnná plodnost?
7. Zhodnoťte fenomén migrace v ČR v celoevropském kontextu.
8. Jak se historicky vyvíjela rozvodovost a podíl dětí narozených mimo manželství?
9. Popište projekce populačního vývoje v ČR, zejména s ohledem na věkovou strukturu.
10. Interpretujte rozdíly v naději dožití u mužů a žen.
11. Jaké jsou urbánní trendy v ČR?
12. Jakým způsobem lze „změřit“ třídu?
13. Které regiony ČR můžeme považovat za strukturálně znevýhodněné a proč?
14. Co je to sociální vyloučení?
15. Popište vývoj kriminality v ČR po roce 89.
16. Popište vývoj vzdělanostní struktury české společnosti po II. sv. válce.
17. Jaký je vztah vzdělání a tzv. kulturní reprodukce?
18. Vysvětlete pojem pay gender gap.

Číslo a název modulu	12. Globalizace, glokalizace, lokalizace.
Cíl modulu	Cílem modulu je seznámit studenta se základními charakteristikami utváření atributů občanské společnosti na nadnárodní úrovni a lokální úrovni.
Klíčová slova	evropeizace, evropská občanská společnost, aktivní hranice, přeshraniční spolupráce, identita, kolektivní paměť, riziková společnost, externality, sociální hnutí, evropeizace, regionalizace, glokalizace.
Struktura modulu/téma a zdroje	

- ❖ *Evropská občanská společnost, evropská identita a veřejná sféra*
- ❖ *Příčiny, důsledky a výzvy globalizace*

Povinná literatura

- Giddens, A. 2013. *Sociologie*. Praha: Argo, str. 125 - 148, str. 481 - 530.
- Müller K. B. 2012. *Politická sociologie. Politika a identita v proměnách modernity*. Plzeň: Aleš Čeněk, str. 194 – 215.

Doporučená literatura

- Müller K. B. 2016. *Češi, občanská společnost a evropské výzvy*. Praha: Triton, str. 224 – 234.
- Müller, K. B. (ed). 2021. *Aktivní hranice v Evropě, identita a kolektivní paměť v přeshraničním prostoru*. Praha: FF UK, AV ČR.

Kontrolní otázky a úkoly

1. Interpretujte dílčí trajektorie evropeizace
2. Dochází k formování evropské občanské společnosti sféry?
3. Existuje evropská identita?
4. Vysvětlete koncept aktivní/pasivní hranice.
5. Vysvětlete pojem riziková společnost.
6. V čem spočívá ambivalence globalizace?
7. Vysvětlete hlavní politické důsledky globalizace.
8. Jaké cíle mělo/má antiglobalizační sociální hnutí?
9. Žijeme v době de-globalizace?

odkaz pro vstup do informačního systému

<https://is.vsci.cz/auth/>

Vysoká škola

CEVRO Institut, z. ú.

Jungmannova 28/17

110 00 Praha 1 – Nové Město

tel. studijní oddělení – 774 427 404, 774 427 407